

УДК 364.62-057.36:341.38

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.21>

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Аліна ДУЛЯ

доктор філософії за спеціальністю 231 Соціальна робота, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Scopus-Author ID: 57208213486

Ольга БОБРОВА

магістр кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0009-0005-1119-7018

Бібліографічний опис статті: Спіріна, Т., Дуля, А., Боброва, О. (2025). Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 157–162. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.21>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Соціально-психологічна підтримка військовослужбовців та їхня інтеграція в цивільне життя після повернення із зони бойових дій дуже важлива. Адже, за даними світової статистики, у кожного п'ятого учасника бойових дій, за відсутності будь-яких фізичних ушкоджень, можуть спостерігатися симптоми депресії, тривоги, гострої реакції на бойову травму, генералізовані тривожні розлади. Різноманітні емоційні та поведінкові розлади (спалахи гніву; схильність до суїциду; страх нападу ззаду; відчуття провини за те, що лишився живим; поява шкідливих звичок; ідентифікація себе із вбитими; конфлікти з оточуючими та сім'єю) можуть проявлятися у військовослужбовців, як відразу так і через кілька місяців після повернення із зони бойових дій. Статтю присвячено надзвичайно важливій темі для сучасного українського суспільства, а саме соціально-психологічній адаптації військовослужбовців у післявоєнний період. Відсутність належної підтримки військовослужбовців після повернення із зони бойових дій додому може негативно вплинути на їхнє психосоціальне та фізичне здоров'я й призвести до соціальної ізоляції. Однією із умов успішної соціально-психологічної адаптації є інтеграція військовослужбовців у суспільство. Наразі, прогнозується, що після перемоги, близько півтора мільйона військовослужбовців повернувшись до цивільного життя можуть відчувати складнощі у працевлаштуванні, відновленні соціальної комунікації, налагодженні стосунків у сім'ї та мати проблеми з фізичним та психічним здоров'ям. Авторами визначено, що соціально-психологічна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період повинна ґрунтуватись на комплексному підході (фізична та психологічна реабілітація, правова та економічна підтримка, допомога в працевлаштуванні, інтеграція у суспільство) це допоможе знизити рівень соціальної напруженості та забезпечити стабільний розвиток суспільства.

Ключові слова: адаптація, військовослужбовець, учасник бойових дій, інтеграція, соціальна підтримка, післявоєнний період, посттравматичне зростання, посттравматичний стрес, соціальні програми, соціально-психологічна адаптація.

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor at the Social Pedagogy and Social Work Department, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Alina DULIA

Doctor of Philosophy, specialty 231 Social work, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Scopus-Author ID: 57208213486

Olga BOBROVA

Master at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0009-0005-1119-7018

To cite this article: Spirina, T., Dulia, A., Bobrova, O. (2025). Sotsialno-psykholohichna adaptatsiya viyskovosluzhbovtiv u pislyavoyennyi period [Socio-psychological adaptation of servicemen in the post-war period]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 157–162. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.21>

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF SERVICEMEN IN THE POST-WAR PERIOD

Socio-psychological support for military personnel and their integration into civilian life after returning from a combat zone is very important. After all, according to world statistics, every fifth participant in hostilities, in the absence of any physical injuries, may experience symptoms of depression, anxiety, acute reaction to combat trauma, and generalized anxiety disorders. Various emotional and behavioral disorders (outbursts of anger; suicidal tendencies; fear of being attacked from behind; feelings of guilt for remaining alive; the emergence of bad habits; identification with the dead; conflicts with others and family) can manifest in servicemen, both immediately and several months after returning from the combat zone. The article is devoted to an extremely important topic for modern Ukrainian society, namely the socio-psychological adaptation of military personnel in the post-war period. The lack of adequate support for service members upon returning home from a combat zone can negatively impact their psychosocial and physical health and lead to social isolation. One of the conditions for successful socio-psychological adaptation is the integration of military personnel into society. Currently, it is predicted that after the victory, about one and a half million servicemen returning to civilian life may experience difficulties in finding employment, restoring social communication, establishing family relationships, and have problems with physical and mental health. The authors determined that the socio-psychological adaptation of military personnel in the post-war period should be based on a comprehensive approach (physical and psychological rehabilitation, economic support, employment assistance, integration into society), which will help reduce the level of social tension and ensure the stable development of society.

Key words: adaptation, military personnel, combatant, integration, social support, post-war period, post-traumatic growth, post-traumatic stress, social programs, socio-psychological adaptation.

Постановка проблеми. Успішна адаптація військовослужбовців, членів їхніх сімей та родин загалом у післявоєнний період є одним із ключових викликів, які вже сьогодні вирішує українське суспільство у особистісному, політико-економічному, морально-ціннісному, етичному, соціокультурному, соціальному, психосоціальному вимірах.

Повернення військовослужбовців до мирного життя потребує спеціалізованої підтримки та соціальної реабілітації і тому важливо, щоб соціальне середовище було готовим приймати та розуміти їхні потреби. Найважливішим стабілізуючим чинником для військовослужбовців, які повертаються, є їхня сім'я, друзі, найближче оточення. До повернення військовослужбовців необхідно готуватися, через організацію ком-

фортного середовища, створення найкращих умов для соціально-психологічної адаптації (Dulia, Liakh, Veretenko, 2020).

Військовослужбовці зіштовхуються з відсутністю належної медичної та соціально-психологічної допомоги, у них виникають проблеми з працевлаштуванням, оскільки багато хто не має відповідних навичок для роботи в мирному житті. Соціальна ізоляція та соціальна відчуженість стають їхніми постійними супутниками (Актуальні питання соціальної роботи, 2023).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми соціально-психологічної адаптації військовослужбовців сприяло появі цілого ряду наукових публікацій, присвячених даній темі. Зокрема, соціальну підтримку недержавними організаціями сімей

учасників бойових дій досліджувала А. Дуля (Дуля, 2023); вікові особливості адаптації учасників бойових дій вивчала О. Мельник (Мельник, 2019); проблему регулювання гендерних відносин у Збройних силах України, специфіку соціальної профілактики гендерних стереотипів військовослужбовців та причини їх виникнення, розглядали у своїх наукових доробках Т. Лях, Т. Спіріна (Liakh, Spirina, 2020); особливості реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій досліджували Ю. Бриндіков, А. Дуля, Т. Спіріна (Бриндіков, 2018; Дуля, Спіріна, 2024); виклики та труднощі в соціально-психологічній адаптації військовослужбовців вивчали Л. Бегеза, Г. Пріб, Я. Раєвська (Пріб, Бегеза, Раєвська, 2022); проблеми соціальної адаптації військовослужбовців у післявоєнний період в Україні аналізували К. Куркова, Л. Луценко-Миськів (Куркова, Луценко-Миськів, 2024); питання готовності сімей до повернення учасників бойових дій додому є предметом наукових пошуків А. Дулі, Т. Лях, Т. Спіріної (Дуля, Лях, Спіріна, 2024).

Мета дослідження. Наразі в Україні актуалізувалося питання адаптації військовослужбовців до цивільного життя й вирішення проблем, що виникають у зв'язку з набутим досвідом, який у бойових умовах дозволяв їм вижити та після повернення може впливати на їхню поведінку. Це і спонукало нас до розгляду питання соціально-психологічної адаптації військовослужбовців у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом соціально-психологічної адаптації військовослужбовців до умов цивільного життя у післявоєнний період є взаємовідносини із найближчим оточенням. Саме тому, друзям, рідним, членам сім'ї необхідно підготуватися до повернення військовослужбовців через створення комфортного середовища та оптимальних умов для соціально-психологічної адаптації й спільної життєдіяльності. Необхідно звернути увагу, що під час участі одного із членів сім'ї в бойових діях, зміни відбуваються як у військовослужбовців, так і у його сім'ї, тому до повернення мають готуватись дві сторони (Dulia, Liakh, Veretenko, 2020; Дуля, Лях, Спіріна, 2024). Водночас, в Україні спостерігається зростання частки жінок серед військовослужбовців. Учасниці та учасники бойових дій по-різному повертаються до цивільного життя.

Чоловіки, зазвичай, щоб справитися зі стресом, шукають моральну підтримку серед друзів та побратимів, тоді як жінки діляться власними враженнями, бажаннями, переживаннями, почуттями з партнером (Liakh, Spirina, 2020).

Відсутність належної підтримки військовослужбовців у післявоєнний період може негативно вплинути на їхнє психосоціальне та фізичне здоров'я й призвести до соціальної ізоляції. Однією із умов успішної соціально-психологічної адаптації є інтеграція військовослужбовців у суспільство. Наразі, прогнозується, що після перемоги близько півтора мільйона військовослужбовців повернуться до цивільного життя. Вони можуть відчувати складнощі у працевлаштуванні, відновленні соціальної комунікації, налагодженні стосунків у сім'ї, мати посттравматичний стресовий розлад. Відтак, у післявоєнний період військовослужбовців очікує процес адаптації до нових умов соціальної взаємодії й формування особистісних навичок подолання викликів (Актуальні питання соціальної роботи, 2023).

У навчальному посібнику «Соціальна педагогіка» поняття «соціальна адаптація» трактується як процес активного пристосування особистості до умов соціального середовища, формування адекватної системи взаємостосунків, інтеграція особистості у різні соціальні групи й спільноти, а також прийняття норм, вимог, правил і цінностей нового соціального середовища (Соціальна педагогіка, 2014).

Науковець О. Кокун окреслює дві групи факторів, що впливають на успішність адаптації: суб'єктивні (професійна кваліфікація, життєвий досвід, індивідуальні особливості, потреби, загальні та професійні інтереси, мотиви, світогляд, переконання й установки, особливості психічних функцій, емоційні та вольові компоненти) та об'єктивні (умови діяльності людини, характер та величина навантаження, психологічний клімат, соціально-побутові умови) (Кокун, 2004).

Нам імponує позиція Ю. Бриндікова, який наголошує, що позитивна соціальна адаптація залежить не лише від зовнішнього середовища, соціального оточення, змін у фізіологічних процесах, але і від особистісних характеристик, емоційної стійкості, яка гарантує безпеку та сприяє психологічній адаптації особистості (Бриндіков, 2018).

В свою чергу, О. Мельник визначає індивідуальні та соціально-психологічні фактори, які можуть впливати на адаптацію військовослужбовців у післявоєнний період, а саме: психологічне благополуччя; копінг-стратегії; життєстійкість; резильєнтність; посттравматичне зростання (Мельник, 2019).

Досліджуючи питання посттравматичного зростання Р. Тадеші та Л. Калхун стверджують, що посттравматичне зростання є важливим фактором успішної соціально-психологічної адаптації військовослужбовців у післявоєнний період, адже воно сприяє не лише позитивним змінам, які військовослужбовці переживають після пережитих травматичних подій, а й допомагає переосмислити взаємостосунки із соціальним оточенням, набутти життєвого досвіду (Tedeschi, Calhoun, 2004).

М. Дворник, В. Климчук, Т. Титаренко наголошують, що посттравматичне зростання проявляється у щирих стосунках особистості із членами сім'ї, друзями; кращому розумінні своїх можливостей; умінні радити повсякденним речам й бажанні розвиватися. Автори виокремлюють такі практики для посттравматичного зростання, як: зміна ставлення до воєнної травматизації; пошук ефективних способів комунікації, форм взаємодії із соціальним оточенням; відновлення здатності до пошуку сенсу власної життєдіяльності (самоосвіта, готовність до змін) (Титаренко, Дворник, Климчук, 2019).

С. Джозефа до основних вимірів посттравматичного зростання відносить: стосунки (переоцінка взаємовідносин із людьми); погляд на себе (зростання власної сили і стійкості); життєву філософію (переоцінка важливих речей та вдячність за кожен день) (Joseph, 2009).

Вивчаючи питання соціально-психологічної адаптації військовослужбовців А. Красильщиков наголошує, що вона є процесом активного пристосування до соціального середовища і залежить від контексту та їхніх потреб у післявоєнний період (Красильщиков, 2005).

Повернення є досить складним етапом соціально-психологічної адаптації військовослужбовців. Відбувається процес переосмислення власних соціальних ролей та поведінки, яка була доречна під час участі у бойових діях і не прийнятна для мирного життя (Пріб, Бебеза, Раєвська, 2022). Тому вони потребують соці-

альної та психологічної підтримки у процесі адаптації до цивільного життя.

Українські науковці С. Денисюк, В. Корнієнко виокремлюють організаційні та теоретико-методичні аспекти у напрямі самореалізації військовослужбовців у післявоєнний період: реалізація заходів задля зниження соціальної напруженості й пом'якшення соціально-психологічних наслідків через звільнення військовослужбовців, забезпечення доступу до освіти та умов для працевлаштування, вдосконалення законодавства щодо прав та соціальних гарантій для військовослужбовців й членів їхніх сімей, а також механізмів соціально-психологічної адаптації військовослужбовців (Денисюк, Корнієнко, 2017). Таким чином, ключовою метою соціально-психологічної адаптації військовослужбовців є організація необхідних умов для набуття військовослужбовцями певних особистісних компетентностей, які сприятимуть самостійному вирішенню життєвих ситуацій, проактивній громадянській позиції.

У своїх наукових працях К. Куркова, Л. Луценко-Миськів розкривають специфіку соціально-психологічної адаптації військовослужбовців у післявоєнний період та стверджують, що у роботі з військовослужбовцями особливу увагу потрібно звертати на психологічну стійкість, соціальну інтеграцію, економічну стабільність, фізичне здоров'я, забезпечення житлом, юридичну обізнаність та допомогу, громадське визнання та підтримка (Куркова, Луценко-Миськів, 2024).

Таким чином, ми можемо зазначити, що військовослужбовці у післявоєнний період матимуть потребу в забезпеченні соціальними гарантіями та соціальною підтримкою, реабілітації (відновлення психічного та фізичного здоров'я), працевлаштуванні, забезпеченні житлом, інтеграції у цивільне життя. Саме тому важливо розробляти та реалізовувати державні соціальні програми у таких основних сферах, як: освіта (навчання, підвищення кваліфікації), професійна перепідготовка (набуття нових професійних навичок, компетентностей та кваліфікацій, важливих для успішного працевлаштування), правова та психологічна підтримка, соціально-економічна інтеграція.

Отже, військовослужбовці потребують комплексного підходу для успішної соціально-психологічної адаптації у післявоєнний період, яка включає соціально-психологічні, й соціально-

економічні аспекти. Здатність військовослужбовців пристосовуватися до умов фізичного та соціального середовища, визначається як адаптивність чи не адаптивність та відображає відповідність між цілями й результатами яких було досягнуто у процесі виконання певної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців є складним процесом інтеграції до цивільних умов життя (порушення здатності проявляти себе у суспільній взаємодії й комунікації, зниження активності щодо розв'язання власних проблем, втрата здатності до співпереживання, труднощі у спілкуванні з рідними, тривожність, страх, агресивність,

підозрілість). Конфліктна поведінка в соціальному середовищі, небажання шукати компроміси, вирішення суперечок силовими методами свідчить про те, що військовослужбовці мають труднощі у адаптації до умов цивільного життя.

Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період є комплексним процесом, що включає фізичну та психологічну реабілітацію, економічну та правову підтримку, допомогу в працевлаштуванні та інтеграцію в суспільство. Подальших досліджень потребує виявлення ключових викликів та перспектив соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, які повернулись із зони бойових дій на держаному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / за ред. : О. В. Епель, Т. Л. Лях, І. В. Силантьєва. Київ ; Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.
2. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб : дис. ... д-ра педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. Хмельницький, 2018. 559 с.
3. Денисюк С. Г., Корнієнко В. О. Адаптація як передумова самореалізації військовослужбовців до умов цивільного життя. *Актуальні проблеми проектування, виготовлення і експлуатації озброєння та військової техніки* : мат. всеукр. наук.-техн. конф. Вінниця : ВНТУ, 2017. С. 111–113.
4. Дуля А., Лях Т., Спіріна Т. Готовність сімей до повернення учасника бойових дій додому. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. № 2. С. 24–29. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.4>
5. Дуля А. В. Соціальна підтримка недержавними організаціями сімей учасників антитерористичної операції : дис. ... д-ра філософії зі спеціальності 231 – соціальна робота. Київ, 2023. 355 с.
6. Дуля А. В., Спіріна Т. П. До питання реабілітації учасників бойових дій в Україні. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. № 1. С. 38–43. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.6>
7. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 265 с.
8. Красильщиков А. Соціальна адаптація звільнених у запас військовослужбовців (проблеми та досвід їх вирішення в Україні та зарубіжних країнах). *Демографія та соціальна економіка*. 2005. № 2. С. 117–125.
9. Куркова К. М., Луценко-Миськів Л. І., Соціальна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період. *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 309–316. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.43>
10. Мельник О. В. Вікові особливості адаптації учасників бойових дій : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2019. 20 с.
11. Приб Г. А., Бегеза Л. Є., Раєвська Я. М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців/ветеранів: проблематика вивчення. *Габітус*. 2022. Вип. 35. С. 159–163.
12. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / за ред. : О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2014. 305 с.
13. Титаренко Т. М., Дворник М. С., Климчук В. О. Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій : практич. посіб. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 220 с.
14. Dulia A. V., Liakh T. L., Veretenko T. G. Types of families of joint forces operation participants in the east of Ukraine and peculiarities of social work with them. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2020. Vol. 4. P. 211–221. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.5106>
15. Joseph S. Growth Following Adversity: positive psychological perspectives on posttraumatic stress. *Psychological Topics*. 2009. Vol. 18 (2). P. 335–344.
16. Liakh T., Spirina T. The problem of social prevention of gender inequality in military services. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. 2020. Вип. 21 (2). С. 192–195. DOI: [10.32843/2663-6085/2019.21.2-43](https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.2-43)
17. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15 (1). P. 1–18.

REFERENCES:

1. Epel, O. V., Liakh, T. L., Silantieva, I. V., & et al. (2023). *Aktualni pytannia sotsialnoi roboty : navch. posib.* [Current issues of social work : education. manual]. Kyiv, Uzhhorod : RIK-U [in Ukrainian].
2. Bryndikov, Y. L. (2019). *Teoriia ta praktyka reabilitatsii viiskovosluzhbovtiv – uchasykiv boiovykh dii u systemi sotsialnykh sluzhb* [Theory and practice of rehabilitation of military personnel – participants in combat operations in the system of social services]. *Doctor's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
3. Denisyuk, S. G., & Kornienko, V. O. (2017). *Adaptatsiia yak peredumova samorealizatsii viiskovosluzhbovtiv do umov tsyvilnoho zhyttia* [Adaptation as a prerequisite for self-realization of military personnel to the conditions of civilian life]. *Current problems of design, production and operation of weapons and military equipment*, 111–113 [in Ukrainian].
4. Dulia, A., Liakh, T., & Spirina T. (2024). *Hotovnist' simey do povernennya uchasykiv boiovykh dii do domu* [Readiness of families to return a combatant home]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 24–29 [in Ukrainian].
5. Dulia, A. V. (2023). *Sotsialna pidtrymka nederzhavnymy orhanizatsiiamy simey uchasykiv antyterrorystychnoi operatsii* [Social support by non-governmental organizations to the families of participants in the anti-terrorist operation]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Dulia, A., & Spirina, T. (2024). *Do pytannia reabilitatsii uchasykiv boiovykh dii v Ukraini* [On the issue of rehabilitation of participants of combat actions in Ukraine]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 38–43 [in Ukrainian].
7. Kokun, O. M. (2004). *Optyimizatsiia adaptatsiinykh mozhlyvostei liudyny: psykholohichnyi aspekt zabezpechennia diialnosti : monohrafiia* [Optimization of human adaptive capabilities: psychophysiological aspect of activity support: monograph]. Kyiv : Millennium [in Ukrainian].
8. Krasilshchikov, A. (2005). *Sotsialna adaptatsiia zvilnenykh u zapas viiskovosluzhbovtiv (problemy ta dosvid yikh vyrishennia v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh)* [Social adaptation of discharged military personnel (problems and experience in solving them in Ukraine and foreign countries)]. *Demography and social economy*, 2, 117–125 [in Ukrainian].
9. Kurkova, K. M., & Lutsenko-Myskiv, L. I. (2024). *Sotsialna adaptatsiia viiskovosluzhbovtiv u pisliavoiennyi period*. [Social adaptation of military personnel in the post-war period]. *Law and public administration*, 1, 309–316 [in Ukrainian].
10. Melnyk, O. V. (2019). *Vikovi osoblyvosti adaptatsii uchasykiv boiovykh dii* [Age-related features of adaptation of combat participants]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Prib, G. A., Begeza, L. E., & Raevska, Ya. M. (2022). *Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia viiskovosluzhbovtiv/veteraniv: problematyka vyvchennia* [Socio-psychological adaptation of military personnel/veterans: issues of study]. *Habitus*, 35, 159–163 [in Ukrainian].
12. Bezpalko, O. V. (2014). *Sotsialna pedahohika : navch. posib.* [Social pedagogy: educ. manual]. Kyiv : Akademvydav [in Ukrainian].
13. Tytarenko, T. M., Dvornyk, M. S., & Klymchuk, V. O. (2019). *Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii vidnovlennia osobystosti pislia travmatychnykh podii : prakt. posib.* [Social and psychological technologies of personality recovery after traumatic events: practical manual.]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD [in Ukrainian].
14. Dulia, A. V., Liakh, T. L., & Veretenko, T. G. (2020). *Types of families of joint forces operation participants in the east of Ukraine and peculiarities of social work with them. Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, 4, 211–221 [in English].
15. Joseph, S. (2009). *Growth Following Adversity: positive psychological perspectives on posttraumatic stress. Psychological Topics*, 18 (2), 335–344 [in English].
16. Liakh, T., & Spirina, T. (2020). *The problem of social prevention of gender inequality in military services. Scientific journal «Innovative Pedagogy»*, 21 (2), 192–195 [in English].
17. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). *Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. Psychological Inquiry*, 15 (1), 1–18 [in English].